

**HAMKA DAN TAFSIR AL-AZHAR :
SUATU KAJIAN KUALITI 'AD'ATH**

Oleh

M. ARIEF HALIM

**Tesis yang diserahkan untuk
memenuhi keperluan bagi Ijazah
Doktor Falsafah**

Mac 2007

**HAMKA DAN TAFSIR AL-AZHAR :
SUATU KAJIAN KUALITI 'AD'ATH**

M. ARIEF HALIM

UNIVERSITI SAINS MALAYSIA

2007

PENAKUAN

Saya akui karya ini adalah hasil kerja saya sendiri kecuali nukilan dan ringkasan yang tiap-tiap satunya telah saya jelaskan sumbernya.

28 Mac 2007

M. ARIEF HALIM
P-HD0111

PENGHARGAAN

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

Segala puji dan syukur penulis panjatkan ke hadirat ALL±h Y dan selawat serta salam ke atas junjungan Nabi Mu¥ammad ρ. Dengan tawfiq dan limpah kurnia ALL±h jua, maka tesis ini dapat disiapkan seperti nama yang diharapkan.

Penulis merakamkan setinggi-tinggi penghargaan dan ucapan terima kasih yang tidak terhingga kepada *al-ust±dh al-f±«il* Prof. Madya Dr. Moh. Radzi Othman selaku penyelia tesis ini. Beliau banyak memberi bimbingan, tunjuk ajar dan kritikan ilmiah untuk kesempurnaan kajian ini. Penulis yakin bahawa tanpa bantuan dan sikap toleransinya, sukar bagi penulis untuk menyiapkan tesis ini.

Penulis juga mengucapkan terima kasih kepada Naib Canselor dan para Timbalan Naib Canselor, Dekan dan Timbalan Dekan Pusat Pengajian Ilmu Kemanusiaan, Dekan dan Timbalan Dekan Institut Pengajian Siswazah serta para pensyarah yang telah memberikan peluang untuk menyambung pengajian tinggi diperingkat Doktor Falsafah, dan para pegawai Perpustakaan Universiti Sains Malaysia yang telah memberikan bantuan untuk menyelesaikan tesis ini.

Ucapan terima kasih juga penulis sampaikan kepada Rektor dan Timbalan Rektor Universiti Muslim Indonesia (UMI) Makassar yang telah memberikan kesempatan dan biaya untuk melanjutkan pengajian di Universiti Sains Malaysia Pulau Pinang.

Seterusnya, penulis ucapkan juga terima kasih kepada Ketua Umum Pengurus Besar Darud Da'wah wal-Irsyad (DDI), Prof. Dr. H. Abd. Muiz Kabry beserta para pengerusinya yang telah memberikan bantuan biaya perjalanan untuk menyelesaikan pengajian di Universiti Sains Malaysia Pulau Pinang.

Penulis juga tidak lupa merakamkan ucapan terima kasih kepada ayahanda Haji Abdul Halim bin Mardan dan ibunda Hajah Sitti Bunayyah binti Daeng Cebu (ALL±h yar¥amh±) yang telah banyak berkorban demi kejayaan

penulis. Semoga ALL±h memanjangkan usia ayahanda serta diberi petunjuk ke jalan yang diredai-Nya dan ibunda mendapat tempat yang layak di sisi-Nya. Sekalung budi buat isteri yang tercinta Nuraini Mahdin serta anakanda tersayang Ria Qadariah, Hasan Asy'ari, Mansur Maturidi dan Maryam Jamilah di atas ketabahan menahan penderitaan bersama penulis yang tidak sempat meluangkan masa untuk mencari nafkah yang memuaskan selama mengikuti pengajian, demi kejayaan penulisan tesis ini.

Akhir kata, penulis memohon ke hadirat ALL±h Y semoga segala sumbangan dan jasa baik yang diberikan oleh semua pihak akan dibalas oleh ALL±h. *و جزاكم الله خيرا*, *ʔmʔn*.

HAMKA DAN TAFSIR AL-AZHAR : SUATU KAJIAN KUALITI ʔAD´TH

ABSTRAK

Tafsir al-Azhar karya Hamka amat masyhur dan merupakan rujukan bagi umat pencinta ilmu keislaman, terutama pelajar dan mubaligh. Tafsir ini mengandungi banyak ʔad³th yang tidak dikenal pasti kualitinya, apakah ia *jaʔʔʔʔ*, *ʔasan*, «*aʔf* atau *mawʔ*«-?. Oleh itu dipandang penting untuk mengkaji kualiti ʔad³th tafsir berkenaan. Sebab menurut pengamatan penulis belum ada kajian khas yang dibuat untuk itu. *Tafsir al-Azhar* terdiri dari 30 juzuk, mengandungi 918 ʔad³th. Kajian ini hanyalah hingga akhir juzuk 4 yang mengandungi 142 ʔad³th sahaja, kerana bentuk matan yang ada sudah amat bervariasi, ada yang hanya ditulis maknanya sahaja (tanpa lafaz Arab), ada yang diriwayatkan oleh al-Bukh±r³ dan Muslim, ada yang diriwayatkan oleh selainnya, bahkan ada yang tidak dicantumkan data periwatnya. Kajian membincangkan

masalah utama ilmu $\mathbb{Y}ad^3th$ iaitu $ta\mathbb{Y}q^3q\ al-\mathbb{Y}ad^3th$, berupa menyelidiki secara kritikal dengan menggunakan kaedah ke- $ja\mathbb{Y}^3\mathbb{Y}$ -an $\mathbb{Y}ad^3th$ terutama bagi sanad suatu berita yang dinyatakan berasal daripada Nabi ρ . Oleh itu, kajian ini merupakan kajian pustaka. Dalam kajian ini diamalkan $takhr^3j$ untuk mengesan langsung lafaz $\mathbb{Y}ad^3th$ kepada sumber asalnya yang muktabar. Selepas itu, dilakukan $ta\mathbb{Y}q^3q$ berupa kritik sanad diiringi $i'tib\pm r$ untuk mengesan adanya $mut\pm bi'$ atau $sy\pm hid$, kemudian menghukum setiap $\mathbb{Y}ad^3th$ yang dikaji. Dari dapatan kajian ini dapat disimpulkan bahawa $\mathbb{Y}ad^3th$ dalam *Tafsir al-Azhar* sehingga juzuk 4 mengandungi 35 (24.65 %) $\mathbb{Y}ad^3th$ yang lafaznya tidak selaras dengan sumber asalnya dan dikenal pasti pengarangnya tidak merujuk kepada sumber asal melainkan dari kitab lain terutamanya *Tafsir al-Man\pm r*. Adapun kualiti sanad $\mathbb{Y}ad^3th$ nya yang boleh dijadikan hujah, terdiri dari $\mathbb{Y}ad^3th\ ja\mathbb{Y}^3\mathbb{Y}$ 51 (35.92 %), $ja\mathbb{Y}^3\mathbb{Y}\ lighayrih$ 5 (3.52 %) dan $\mathbb{Y}asan$ 32 (22.53 %). Sementara bakinya terdiri dari $\mathbb{Y}ad^3th\ \mathbb{Y}asan\ lighayrih$ 5 (3.52 %), $\ll a'^3f$ 44 (30.98 %) yang tidak boleh dijadikan hujah secara berasingan, dan amat $\ll a'^3f$ 3 (2.11 %) serta $\mathbb{Y}ad^3th$ yang tidak dapat dikesan asalnya 1 (0.71 %) yang secara mutlak tidak boleh dijadikan hujah. Manakala $\mathbb{Y}ad^3th\ maw\ll -'$ tidak ada ditemukan secara berasingan. Selain itu, terdapat pula $\mathbb{Y}ad^3th\ mawq-f$ 1 (0.71 %) yang merupakan fatwa sahabat. Dengan begitu, dapat dinyatakan bahawa $\mathbb{Y}ad^3th$ - $\mathbb{Y}ad^3th$ yang terdapat dalam *Tafsir al-Azhar* yang boleh dijadikan hujah amat banyak berbanding dengan $\mathbb{Y}ad^3th$ yang tidak boleh dijadikan hujah.

HAMKA AND *TAFSIR AL-AZHAR* : A STUDY ON *ADATH* QUALITY

ABSTRACT

Tafsir al-Azhar, written by Hamka is very famous and is a source of reference for *Muslim* who are interested in Islamology, especially students and *Muslim* preachers. This *tafsir* consists a lot of *Hadith* which its quality was not analyzed whether it is *ja'iz*, *Yasan*, «a'for maw«-? Therefore it is seen as an important text to be analyzed. As it is, the writer has not seen any study with special reference to it. The 30-chapter *tafsir* contains 918 *Hadith* and this study is only looking at the first four chapters which contain up to 142 *Hadith* only, because the characteristics of the existing *Hadith* contents were varied, some wrote on the meaning only (without Arabic context), some were told by al-Bukhārī and Muslim, some were told by others, and there are some *Hadith* which have lost its sources. This study discusses the crucial problem of *Hadith* which is *ta'iq al-Hadith*, a critical research, by using *Hadith* authentication method especially about *sanad* (a chain of narration) of news which was told by the Prophet ﷺ. It means that this study is a library research. *Takhrīj* was done in this study to discover the original source of the spoken *Hadith*. After that, *ta'iq* which is a critique of the *sanad* was done accompanied by *i'tibār* to find out whether *mutabi'* or *syahid* exists, which in turn to give conviction to the *Hadith* in study. The result showed that *Hadith* in *Tafsir al-Azhar*, from first to fourth chapter, contains 35 *Hadith* (24.65 %) do not have proper dictions compared to its original source and it is known that the writer did not refer to the original source but instead used other books especially *Tafsir al-Manār*. The quality of the *Hadith*'s *sanad* is debatable, it consists of 51 *ja'iz Hadith* (35.92 %), 5 *ja'iz lighayrih Hadith* (3.52 %) and 32 *Yasan Hadith* (22.53 %). While the rest which cannot be debated separately, are 5 *Yasan lighayrih*

Yad³th (3.52 %) and 44 «*a³f Yad³th* (30.98 %), at the same time, 3 very «*a³f Yad³th* (2.11 %) and 1 *Yad³th* (0.71 %) which the source cannot be found made, it is impossible to be debated on. And there is no *mawq-f¹ Yad³th*. On the other hand, *mawq-f¹ Yad³th* (0.71 %) existed in actuality as a ruling by Prophet Muhammad's companions. Conclusively, a lot of the *Yad³th* in *Tafsir al-Azhar* can be made into a debate compared to some that are unacceptable as a valid argument.

SENARAI KANDUNGAN

	Muka surat
PENGAKUAN	ii
PENGHARGAAN	iii
ABSTRAK	v
ABSTRACT	vii

SENARAI KANDUNGAN	ix
SENARAI JADUAL	xii
PANDUAN TRANSLITERASI	xiii
SENARAI SINGKATAN DAN SIMBOL	xv
BAB 1 PENDAHULUAN	1
1.1 Latar Belakang	1
1.2 Permasalahan Utama Kajian	10
1.3 Tinjauan Pustaka (<i>Literature Review</i>)	12
1.4 Batas Kajian	16
1.5 Kepentingan Kajian	18
1.6 Tujuan Kajian	20
1.7 Metodologi Kajian	21
1.7.1 Pendekatan	21
1.7.2 Pengumpulan Data	21
1.7.3 Pengolahan dan Analisis Data	22
BAB 2 PERIWAYATAN DAN TA'Q'Q AL-/AD 'TH	24
2.1 Perwayatan ad ³ th	24
2.1.1 Takrif ad ³ th	24
2.1.2 Perwayatan ad ³ th	28
2.1.2(a) Takrif Perwayatan ad ³ th	28
2.1.2(b) Sejarah Ringkas Perwayatan ad ³ th	30
2.1.2(c) Bentuk-bentuk Perwayatan ad ³ th	38
2.2 Ta'q'q al-/ad ³ th	52
2.2.1 Takrif Ta'q'q al-/ad ³ th	52
2.2.2 Pentingnya Ta'q'q al-/ad ³ th	53

2.2.2(a) Dilihat dari Kedudukan ad^3th Sebagai Sumber Ajaran Islam	53
2.2.2(b) Dilihat dari Sejarah dan Dokumen ad^3th	55
2.2.2(c) Dilihat dari Cara Periwiyatan ad^3th	64
2.2.3 Langkah-langkah Utama Kegiatan $Ta\text{y}q^3q\text{ al-}\text{ad}^3\text{th}$	66
2.2.3(a) $Takhr^3j$ ad^3th	66
2.2.3(b) $I'tib\pm r$ Sanad dan Matan	72
2.2.3(c) Kritik Sanad	73
2.2.3(d) Kritik Matan	88
2.2.3(e) Pengambilan Kesimpulan (Natijah)	101
BAB 3 HAMKA DAN TAFSIR AL-AZHAR	104
3.1 Hamka dan Kitab-kitab Karangannya	104
3.1.1 Biografi Ringkas Hamka	104
3.1.1(a) Latar Belakang Sosial Tanah Kelahiran Hamka	104
3.1.1(b) Pendidikan Hamka	107
3.1.1(c) Aktiviti Hamka dalam Pembinaan dan Pengembangan Islam	114
3.1.2 Kitab-kitab Karangan Hamka	124
3.2 Tafsir al-Azhar	127
3.2.1 Penulisan Tafsir al-Azhar	128
3.2.2 Metodologi Penyusunan dan Corak Tafsir al-Azhar	131
3.2.2(a) Metodologi Penyusunan	131
3.2.2(b) Corak Tafsir al-Azhar	135
3.2.3 Kegagalan Hamka Menjelaskan Kedudukan Sanad ad^3th	140
BAB 4 Ta/Q^3Q DAN HUKUM SANAD AD^3TH TAFSIR AL-AZHAR	143
4.1 ad^3th Juzuk 1 : Mula h.n. 1 Hingga h.n. 55	143

4.2	ʾad ³ th Juzuk 2 : Mula h.n. 56 Hingga h.n. 95	244
4.3	ʾad ³ th Juzuk 3 : Mula h.n. 96 Hingga h.n. 115	315
4.4	ʾad ³ th Juzuk 4 : Mula h.n. 116 Hingga h.n. 142	349
BAB 5 PENUTUP		399
5.1	Hasil Kajian	399
5.2	Cadangan	419
BIBLIOGRAFI		422
LAMPIRAN - LAMPIRAN		437
LAMPIRAN 1	NOMBOR ʾAD ʾTH	438
LAMPIRAN 2	INDEKS ʾAD ʾTH	440
LAMPIRAN 3	GLOSARI ISTILAH ʾAD ʾTH	448

SENARAI JADUAL

Bil	Jadual	Muka surat
1.1	Kandungan ʾad ³ th Tafsir al-Azhar	6
2.1	<i>Marʾtib Alf±§ f³ al-Jar¥ wa al-Taʾd³l</i> yang Digunakan Ahli Kritik Periwat ʾad ³ th	82
5.1	Pembahagian ʾad ³ th-¥ad ³ th Tafsir al-Azhar Mengikut Taraf Hukum ʾad ³ th	417

PANDUAN TRANSLITERASI *

1. Konsonan

ا	=	-	ز	=	z	ق	=	q
ب	=	b	س	=	s	ك	=	k
ت	=	t	ش	=	sy	ل	=	l
ث	=	th	ص	=	i	م	=	m
ج	=	j	ض	=	«	ن	=	n
ح	=	¥	ط	=	-	و	=	w
خ	=	kh	ظ	=	§	ه، هـ	=	h
د	=	d	ع	=	'	ء	=	'
ذ	=	dh	غ	=	gh	ي	=	y
ر	=	r	ف	=	f	ة	=	<u>t</u>

2. Vokal

Pendek	Panjang	Diftong
اَ — a	اَ — ±	اَيُّ — ay (بين = bayn)
اِ — i	اِي — ³	اَوُّ — aw (قول = qawl)
اُ — u	اُو — -	

* Panduan transliterasi ini berpandukan kepada *Pedoman Transliterasi Huruf Arab ke Huruf Rumi* (1988). Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka b.p. Jawatankuasa Tetap Bahasa Malaysia Kementerian Pendidikan Malaysia. Kecuali kepada kata-kata tertentu yang menurut penulis dapat lebih memudahkan dalam penulisan.

3. Kaedah yang digunakan

3.1 *T±' marb-`at* (ة) ditulis = *t*, kecuali di akhir nama orang ditulis “ h ”.

Contoh: المدينة المنورة = al-Mad³nat al-Munawwarat dan ابن قتيبة = Ibn Qutaybah.

3.2 Huruf *hamzat* (ء) yang terdapat:

(a) di awal kata sama ada berbunyi a, i dan u ditulis mengikut bunyi, tanpa diberi lambang koma atas ('). Contoh: أصغر = *ajghar*, إِنْ = *inna* dan أمرت = *umirtu*.

(b) di belakang konsonan atau diftong pada sesuatu kata dilambangkan sebagai koma atas ('). Contoh: عائشة = 'aisyah dan الرأي = *al-ra'y*.

3.3 *Syaddat* (ّ) yang terletak di atas huruf:

(a) ي yang terdapat di belakang konsonan *kasrat* di tengah kata yang merupakan gabungan vokal panjang dan konsonan ditulis “ ³yy ”. Contoh: الإسلامية = *al-Isl±m³yyat* dan السعودية = *al-sa'-d³yyat*.

(b) ي yang terdapat di belakang konsonan *kasrat* di akhir kata ditulis “ ³y ”. Contoh: العربي = *al-'arab³y* dan النبي = *al-nab³y*.

3.4 *Lafş al-Jal±lat* (الله) yang didahului dengan huruf *jar* atau berkedudukan sebagai *mu«±f ilayh* atau sebagai *f±'il* ditulis tanpa dengan huruf *hamzat*. Contoh: بالله = *bill±h* atau الحمد لله = *al-¥amdulill±h* atau رضي الله = *ra«iyall±h*. Kecuali jika lafaz الله itu

berkedudukan sebagai *mu«±f ilayh* pada nama seseorang ditulis tanpa memberi huruf capital (L) pada kata ALL±h seperti عبد الله = 'Abdull±h.

- 3.5 Penulisan nama orang yang didahului dengan perkataan 'daripada' atau semacamnya ditulis dengan mengikut tata cara bahasa Arab, seperti daripada 'Abdill±h dan daripada Ab³ Hurayrah.

SENARAI SINGKATAN DAN SIMBOL

1. Singkatan :

<i>et al.</i>	=	<i>Et alii</i> (dan kawan-kawan, lebih dari tiga orang)
Cet.	=	Cetakan
Ed.	=	Edisi
H	=	Hijrah
<i>ibid.</i>	=	<i>Ibidem</i> (sumber yang sama, yang baru sahaja disebutkan)
Jl.	=	Jilid
Jz.	=	Juzuk
M	=	Miladiah
m.s.	=	Muka surat
h.n.	=	ad ³ th nombor
QS.	=	al-Quran dan Surah
Ta¥.	=	<i>Ta¥q³q</i>
Taq.	=	<i>Ta'q³q</i>
Taj.	=	<i>Taj¥³¥</i>
Terj.	=	Terjemah
(t.p.)	=	Tidak ada penerbit
(t.th.)	=	Tidak ada tarikh terbit
(t.t.p.)	=	Tidak ada tempat penerbit
w.	=	Wafat

2. Simbol :

Y	=	'Azza wa Jalla
U	=	'Alayh al-Sal±m
ψ	=	Jalla Jal±lah-
τ	=	Ra«iyall±h 'anh
ψ	=	Ra«iyall±h 'anhum
ρ	=	call±ll±h 'alayh wasallam
±	=	Lebih kurang

BAB 1

PENDAHULUAN

1.1 Latar Belakang

Hadis sebagai pernyataan (*aqwal*), pengamalan (*af'al*), pengakuan (*taqrir*)¹ dan hal-ehwal Nabi Muhammad ﷺ merupakan sumber ajaran Islam kedua selepas al-Quran.² Oleh sebab itu, Hadis mempunyai peranan penting dalam pelaksanaan ajaran Islam, kerana Hadis sebagai sumber pembinaan pelbagai aspek kehidupan seorang Muslim, sama ada dalam bidang akidah, ibadah dan hukum-hakam, mahupun dalam pelaksanaan dakwah dan pergaulan sesama umat manusia.

Umat Islam memberikan perhatian yang amat dalam terhadap Hadis sejak dari zaman Nabi ﷺ dan para sahabat lagi. Nabi ﷺ pernah melarang buat beberapa masa para sahabatnya menulis Hadis,³ kerana baginda merasa khuatir mereka akan mencampuradukkan antara ayat al-Quran dengan Hadis. Tetapi kerana tidak terlihat adanya kekhawatiran itu, maka baginda membenarkan para sahabatnya yang bijak dan pandai dalam bidang penulisan meneruskan usaha mereka menulis Hadis.⁴

---

¹ *Taqrir* adalah *majdar* kepada kata kerja *qarrara*. Menurut bahasa, *taqrir* bermakna penetapan, pengakuan atau persetujuan. Lihat, Muhammad bin Mukarram bin Mansur (t.th.). *Lisn al-'Arab*. Mi'r: al-Dar al-Mi'riyyat, Jil. 6, m.s. 394. Adapun menurut istilah, *taqrir* ialah apa jua yang dilaksanakan oleh sahabat di hadapan Rasulullah ﷺ, lalu baginda mendiamkan hal itu dan tidak melarangnya. Lihat, Bakr Syaykh Amn (1399 H / 1979 M). *Adab al-'adith al-Nabawiy*. Bayrut: Dar al-Syur-q, m.s. 10.

² Lihat, Muj'af al-Sib' (1985). *Al-Sunnat wa Maknatuh f' al-Tasyr' al-Islamiy*. Bayrut: Maktabat al-Islam, m.s. 377; dan M. Syuhudi Ismail (1988). *Kaedah Kesahihan Sanad Hadis*. Jakarta: Bulan Bintang. (Selanjutnya dipanggil: M. Syuhudi Ismail, *Kaedah*), m.s. 3.

³ Hadis Nabi ﷺ yang melarang dan menyuruh para sahabat menulis Hadis, lihat misalnya penjelasan dalam bab 2 tesis ini tentang penulisan Hadis pada zaman Nabi ﷺ, (*Footnote* 88 dan 89).

⁴ Pada zaman Nabi ﷺ ada beberapa orang sahabat yang pernah menulis dan menghafal Hadis, seperti Jabir bin 'Abdillah, 'Abdillah bin 'Amr bin al-' dan 'Abdillah bin 'Abbas. Lihat, Cub' al-c'li' (1378 H / 1959 M). *Ul-m al-'adith wa Muj' al-'uh*. Bayrut: Dar al-'Ilm li al-Mal'iy'n. (Selanjutnya dipanggil: Cub' al-c'li', *Ul-m al-'adith*), m.s. 24 -30. Namun jumlah mereka yang menulis Hadis selain tidak ramai juga matan Hadis yang mereka tulis

Pada generasi *tabiin* dan *atb±'* *tabiin*, perhatian umat Islam terhadap $\text{¥ad}^3\text{th}$ lebih besar lagi. Hal ini disebabkan oleh ramai para sahabat mengajarkan ilmu pengetahuan $\text{¥ad}^3\text{th}$ kepada muridnya yang tidak sedikit jumlahnya, juga para *tabiin* mengajarkan pula ilmunya kepada *atb±'* *tabiin*. Oleh sebab itu, sangat patut apabila pada generasi *tabiin* dan *atb±'* *tabiin* pencinta $\text{¥ad}^3\text{th}$ menjadi lebih ramai jumlahnya berbanding pada zaman generasi sahabat. Dengan demikian, dapat difahami bahawa makin jauh jarak antara *mukharrij*⁵ dengan Nabi ρ akan semakin ramai pula jumlah periwayat dalam sanad suatu $\text{¥ad}^3\text{th}$, yang mereka saling bertemu dan berguru. Oleh itu, sesetengah pendapat yang mengatakan bahawa $\text{¥ad}^3\text{th}$ Nabi ρ hanyalah berupa dongeng semata-mata, kerana ditulis jauh selepas Nabi ρ wafat adalah tidak benar.⁶ Sebab ternyata para pecinta $\text{¥ad}^3\text{th}$ amat ramai dan mereka sangat bersungguh-sungguh menjaga keaslian $\text{¥ad}^3\text{th}$ Nabi ρ .

Perhatian umat Islam terhadap $\text{¥ad}^3\text{th}$ Nabi ρ amatlah besar, hal ini disebabkan oleh mereka meyakini bahawa $\text{¥ad}^3\text{th}$ merupakan salah satu sumber utama ajaran Islam, juga kerana keberadaannya dilihat dari peribadi Ras-lulL±h ρ dalam melaksanakan atau menetapkan dan menjelaskan seluruh kandungan al-Quran sesuai dengan petunjuk ALL±h Ta'±l±, dan hal itu semua adalah $\text{¥ad}^3\text{th}$. Selain itu, periwayatan $\text{¥ad}^3\text{th}$ berbeza dengan al-Quran, sebab al-Quran adalah berstatus sebagai *qa⁻³y al-wur-d*, yakni semua periwayatan ayatnya berlangsung secara *mutaw±tir* sehingga tidak perlu lagi dilakukan kajian tentang kebenarannya berasal daripada ALL±h Ta'±l±. Sebaliknya $\text{¥ad}^3\text{th}$ adalah sebahagian kecil yang berstatus sebagai *qa⁻³y al-wur-d* dan bahagian

---

masih terhad. Hal itu disebabkan selain kerana jumlah mereka yang pandai menulis belum ramai, juga kerana perhatian mereka lebih tertuju kepada pemeliharaan al-Quran. Lihat, M. Syuhudi Ismail, *Kaedah*, m.s. 3.

⁵ *Mukharrij* ialah periwayat yang menghimpun $\text{¥ad}^3\text{th}$ - $\text{¥ad}^3\text{th}$ yang diriwayatkan ke dalam kitab yang mereka susun, misalnya al-Bukh±r³ dan Muslim.

⁶ Lihat, M. Syuhudi Ismail, *Kaedah*, m.s. 83.

terbanyak adalah yang berstatus sebagai *ṣann³y al-wur-d*,⁷ yakni *Ḥad³th* yang periwayatannya berlangsung secara *mutaw[±]tir* amat sedikit jumlahnya berbanding dengan *Ḥad³th* yang periwayatannya berlangsung secara *aḤ[±]d*.⁸ *Ḥad³th aḤ[±]d* yang amat banyak jumlahnya itu, memerlukan kajian secara mendalam untuk mengetahui keasliannya sama ada berasal dari Nabi ρ atau pun tidak.

Kitab-kitab *Ḥad³th* yang digunakan oleh masyarakat kini dan dijadikan sebagai pegangan oleh umat Islam dalam hubungannya dengan *Ḥad³th* sebagai sumber ajaran Islam iaitu kitab-kitab *Ḥad³th* yang disusun oleh para penyusun (*mukharrij*)-nya setelah sekian lama Nabi ρ wafat (11 H / 632 M). Dalam tempoh masa antara kewafatan Nabi ρ dan penulisan kitab-kitab *Ḥad³th* itu boleh sahaja terjadi pelbagai perkara yang dapat menjadikan riwayat *Ḥad³th* itu menyalahi hal yang sebenar berasal daripada Nabi ρ. Maka untuk mengetahui apakah riwayat pelbagai *Ḥad³th* yang terkandung dalam kitab-kitab *Ḥad³th* itu boleh dijadikan sebagai hujah (dalil agama) ataupun tidak, terlebih dahulu perlu dilakukan kajian terhadapnya. Kegiatan kajian itu tidak hanya ditujukan kepada matan *Ḥad³th* itu sahaja, tetapi juga kepada pelbagai hal yang berkenaan dengan periwayatnya, dalam hal ini sanad-sanadnya, iaitu rangkaian para periwayat yang menyampaikan matan *Ḥad³th* itu. Oleh itu, untuk

---

⁷ Maksud *qa⁻³y al-wur-d* atau *qa⁻³y al-thub-t* ialah mutlak kebenaran beritanya berasal daripada Nabi ρ, sedangkan *ṣann³y al-wur-d* atau *ṣann³y al-thub-t* ialah relatif atau nisbi (tidak mutlak) kebenaran beritanya berasal daripada Nabi ρ. Lihat lebih lanjut misalnya, *Ḥal[±]Ḥ al-D³n bin AḤmad al-Adlab³* (1403H / 1983 M). *Manhaj Naqd al-Matn*. Bayrut: D[±]r al-²f[±]q al-Jad³dat, m.s. 239; dan Ab- IsḤ[±]q Ibr[±]h³m bin M-s[±] al-Sy[±]-ib³ (t.th.). *Al-Muw[±]faq[±]t f³ Uj-l al-Syar³at*, SyarḤ ‘Abdull[±]h Darr[±]s. Miyr: al-Maktabat al-Tij[±]r³yyat al-Kubr[±]. (Selanjutnya dipanggil: al-Sy[±]-ib³, *al-Muw[±]faq[±]t*), Jz. 3, m.s. 15-16.

⁸ Erti harfiah *mutaw[±]tir* adalah *tat[±]bu*, yakni berturut, sedangkan erti istilah ialah berita yang berasal daripada Nabi ρ yang diriwayatkan oleh ramai periwayat pada setiap *Ḥab[±]aq[±]t*, bermula daripada awal sehingga akhir sanadnya, yang menurut ukuran akal dan kebiasaan mustahil para periwayat yang ramai itu sepakat berdusta. Sementara *aḤ[±]d* sebagai jamak untuk kata *w[±]Ḥid*, erti harfiahnya satu, sedangkan erti istilah ialah segala apa yang diberitakan oleh orang-seorang yang berasal daripada Nabi ρ yang tidak mencapai tahap *mutaw[±]tir*. Untuk penjelasan lebih lanjut istilah *mutaw[±]tir* dan *aḤ[±]d*, lihat misalnya, AḤmad bin ‘Al³ bin ‘ajar al-‘Asqal[±]n³ (t.th.). *Nuzhat al-Naṣar SyarḤ Nukhbat al-Fikar*. Semarang: Maktabat al-Munawwarat, m.s. 9; MaḤm-d al-^oaḤḤ[±]n (1398 H / 1979 M). *Tays³r Muj[±]alaḤ al-Ḥad³th*. Bayrut: D[±]r al-Qur’[±]n al-Kar³m. (Selanjutnya dipanggil: al-^oaḤḤ[±]n, *Tays³r Muj[±]alaḤ al-Ḥad³th*), m.s. 18-22; ḤubḤ³ al-Ḥ[±]liḤ, *Ul-m al-Ḥad³th*, m.s. 146-147 dan 150-151; serta *Al-Maws-‘at al-‘Arab³yyat al-‘²lam³yyat* (1419 H / 1996 M). Riy[±]«: Mu‘assasat A’m[±]l al-Maws-‘at li al-Nasyr wa al-Tawz³. Cet. ke-2, Jl. 9, m.s. 100-101.

mengetahui apakah suatu $\text{\textcircled{H}}\text{ad}^3\text{th}$ dapat dipastikan keasliannya berasal daripada Nabi ρ diperlukan kajian matan dan sanad $\text{\textcircled{H}}\text{ad}^3\text{th}$ berkenaan.

Sehubungan itu, kitab-kitab $\text{\textcircled{H}}\text{ad}^3\text{th}$ muktabar yang beredar dalam kalangan masyarakat yang disusun oleh para penyusunnya memuatkan riwayat lengkap dengan sanad dan matannya, terutama yang ditulis oleh para ulama *mutaqaddim*³ⁿ,⁹ seperti *ca\text{\textcircled{H}}\text{ad}^3\text{th} al-Bukh\text{\textcircled{H}}\text{ad}^3\text{th}* susunan al-Bukh\text{\textcircled{H}}\text{ad}^3\text{th} (w. 256 H / 870 M), *ca\text{\textcircled{H}}\text{ad}^3\text{th} Muslim* susunan Muslim (w. 261 H / 875 M) dan lain-lain. Hal ini memberikan isyarat bahawa para penyusunnya bersikap terbuka dengan memberi laluan kepada para pengkaji $\text{\textcircled{H}}\text{ad}^3\text{th}$ yang berminat untuk mengkaji semula $\text{\textcircled{H}}\text{ad}^3\text{th}$ yang terkandung dalam kitab $\text{\textcircled{H}}\text{ad}^3\text{th}$ yang disusun oleh mereka. Keterbukaan itu tidak hanya ditujukan kepada para pengkaji $\text{\textcircled{H}}\text{ad}^3\text{th}$ yang sezaman dengan para penyusun itu sahaja, tetapi juga kepada para pakar yang hidup selepas generasi mereka.

Di samping kitab-kitab $\text{\textcircled{H}}\text{ad}^3\text{th}$ muktabar itu, banyak pula kitab lain seperti kitab-kitab tafsir, fikah dan *s\text{\textcircled{H}}\text{ad}^3\text{th}* (tarikh) yang mengandungi banyak $\text{\textcircled{H}}\text{ad}^3\text{th}$, sama ada yang ditulis oleh ulama *mutaqaddim*³ⁿ mahupun oleh ulama *muta'akhkhir*³ⁿ yang beredar dalam masyarakat, yang keaslian $\text{\textcircled{H}}\text{ad}^3\text{th}$ nya sukar dipertanggungjawabkan berasal daripada Nabi ρ kerana kedudukan sanad dan rawinya belum dapat dipastikan keasliannya. Salah satu contohnya ialah kitab tafsir yang penulis akan jadikan objek kajian dalam penyelidikan ini iaitu *Tafsir al-Azhar*, karangan Abdul Malik bin Abdul Karim Amrullah, yang popular dikenal sebagai Hamka, iaitu salah seorang ulama Indonesia yang hidup pada abad 20 M.

Selain *Tafsir al-Azhar*, masih banyak lagi kitab lain yang mengandungi banyak $\text{\textcircled{H}}\text{ad}^3\text{th}$, yang memerlukan pengkajian terhadap kualiti $\text{\textcircled{H}}\text{ad}^3\text{th}$ yang ada di dalamnya. Kajian kualiti $\text{\textcircled{H}}\text{ad}^3\text{th}$ yang terdapat dalam pelbagai kitab yang mengandungi banyak $\text{\textcircled{H}}\text{ad}^3\text{th}$ kurang mendapat perhatian para pengkaji di

---

⁹ Ulama *Mutaqaddim*³ⁿ dalam penyusunan kitab $\text{\textcircled{H}}\text{ad}^3\text{th}$ yang dimaksud ialah ulama $\text{\textcircled{H}}\text{ad}^3\text{th}$ yang hidup sehingga akhir abad ke 3 H, sedangkan ulama $\text{\textcircled{H}}\text{ad}^3\text{th}$ yang hidup selepas itu dinamai ulama *Muta'akhkhir*³ⁿ. Lihat, M. Syuhudi Ismail (1991). *Pengantar Ilmu Hadis*. Bandung: Angkasa, m.s. 120.

rantau ini. Meskipun dalam pelbagai perkara agama Islam orang seringkali mencari dasarnya dari $\text{\textcircled{A}}$, sehingga $\text{\textcircled{A}}-\text{\textcircled{A}}$ yang tertulis dalam pelbagai kitab itu diambil begitu sahaja sebagai dalil atau hujah, tanpa mengambil kira, apakah $\text{\textcircled{A}}$ itu $\text{\textcircled{A}}$ atau tidak $\text{\textcircled{A}}$. Kalaulah $\text{\textcircled{A}}$ itu $\text{\textcircled{A}}$ atau $\text{\textcircled{A}}$ tidaklah menjadi masalah, tetapi kalau $\text{\textcircled{A}}$ itu tidak $\text{\textcircled{A}}$ atau $\text{\textcircled{A}}$, implikasinya dapat membawa kepada pembuatan (penetapan) sesuatu ijtihad dalam bidang akidah atau ibadah yang dapat merosak ajaran Islam sebagaimana yang telah diajarkan oleh Ras-lull±h ρ.

Tafsir al-Azhar karya Hamka terdiri dari 30 juzuk dan mengandungi lebih kurang 918 $\text{\textcircled{A}}$, dengan perincian seperti jadual berikut:

JADUAL 1.1
Kandungan $\text{\textcircled{A}}$ Tafsir al-Azhar

Juzuk	Jumlah $\text{\textcircled{A}}$		
	Seluruhnya	Berulang pada Juzuk yang sama/yang lain	Yang dikaji
1	56	1	55
2	42	2	40
3	22	2	20
4	29	2	27
5	91	7	84
6	38	2	36
7	44	2	42
8	25	2	23
9	31	10	21
10	53	4	49
11	14	2	12
12	29	5	24
13	18	0	18
14	12	1	11
15	58	4	54
16	30	4	26
17	23	6	17
18	23	5	18
19	5	3	2
20	12	1	11
21	24	6	18
22	64	12	52
23	22	5	17
24	32	8	24

25	7	3	4
26	40	5	35
27	57	18	39
28	90	11	79
29	39	6	33
30	28	1	27
Jumlah	1058	140	918

Jumlah Υ ad³th di atas ditentukan selepas disemak daripada Υ ad³th- Υ ad³th yang terkandung dalam *Tafsir al-Azhar* beberapakali, bermula daripada juzuk 1 hingga juzuk 30. Daripada jumlah 918 Υ ad³th itu tidak termasuk Υ ad³th yang ditulis oleh pengarang berulang kali, sama ada dalam juzuk tempat Υ ad³th berkenaan disebutkan mahupun dalam juzuk yang lain, demikian juga perkataan sahabat (Υ ad³th *mawq-f*).

Asas penentuan jumlah Υ ad³th di atas, dilakukan dengan bermula daripada pencarian dan pencatatan Υ ad³th yang ada dalam setiap juzuk di dalam tafsir berkenaan, sama ada Υ ad³th yang disertakan oleh pengarang teksnya dalam bahasa Arab mahupun yang hanya terjemahan atau maksud Υ ad³th berkenaan sahaja yang ditulis dalam bahasa Indonesia. Bentuk Υ ad³th yang dicatat daripada tafsir berkenaan ialah segala maklumat yang disandarkan kepada Nabi ρ , sama ada dalam bentuk sabda, perbuatan dan *taqr³r* mahupun hal-hal atau peristiwa yang terjadi pada masa Nabi ρ , termasuk ketika turunnya ayat-ayat al-Quran seperti yang telah dijelaskan oleh para sahabat yang menyaksikannya. Oleh yang demikian, amat banyak bentuk Υ ad³th yang terkandung dalam *Tafsir al-Azhar*, yang akan dikaji tentang kualiti sanadnya dalam penyelidikan ini.

Tafsir al-Azhar yang mengandungi banyak Υ ad³th itu sangat popular dalam kalangan ustaz dan pelajar di pusat-pusat pengajian Islam di Indonesia, seperti Institut Agama Islam Negeri (IAIN), Sekolah Tinggi Agama Islam Negeri (STAIN), Universiti Muslim Indonesia (UMI) Makassar dan Sekolah Tinggi Agama Islam Swasta (STAIS) yang terdapat di setiap daerah, serta ramai pula individu yang menggunakannya sebagai bahan dakwah seperti para mubaligh

dan pelajar dalam pelbagai pesantren (*ma'had*) di Indonesia, dirasa perlu untuk mengkaji tahap kualiti sanad sesebuah $\text{\textcircled{A}d}^3\text{th}$ nya. Kerana menurut pengamatan penulis belum ada penulis lain yang khas mengkaji kualiti sanad $\text{\textcircled{A}d}^3\text{th}$ yang terkandung dalam tafsir berkenaan secara mendalam.

$\text{\textcircled{A}d}^3\text{th}$ yang banyak terdapat di dalam *Tafsir al-Azhar* perlu dikaji, mengingat bahawa tidak semua yang dikatakan orang ' $\text{\textcircled{A}d}^3\text{th}$ ' lantas dapat langsung dijadikan hujah atau dalil dalam perkara keislaman. Kalau $\text{\textcircled{A}d}^3\text{th}$ itu berkualiti *ja'ayy*, para ulama sepakat menyatakan dapat dijadikan sebagai hujah, terlebih lagi jika $\text{\textcircled{A}d}^3\text{th}$ itu termasuk kategori *mutawtir*. Menurut para ulama, $\text{\textcircled{A}d}^3\text{th}$ *mutawtir* sama ada *lafsiyy* mahupun *ma'nawiy* wajib diamalkan sebab memfaedahkan ilmu *al-qa'iy al-yaqiniyy*.¹⁰ Dalam hal ini menurut Mu'ammad al-Ghazali³, $\text{\textcircled{A}d}^3\text{th}$ *mutawtir* hukumnya sama dengan al-Quran, dan dari padanyalah yang lebih tepat untuk dipakai mentafsir ayat-ayat al-Quran yang bersifat am dan mutlak.¹¹

Sementara $\text{\textcircled{A}d}^3\text{th}$ *a'id* yang *ja'ayy*, terdapat sesetengah ulama berbeza faham mengenai *Shanniy* atau *qa'iy* $\text{\textcircled{A}d}^3\text{th}$ berkenaan. Dalam hal ini, $\text{\textcircled{A}d}^3\text{th}$ al- $\text{\textcircled{A}d}^3\text{th}$ (w. 1408 H / 1976 M) menyebutkan beberapa pendapat ulama, misalnya al-Nawaw³ (w. 676 H / 1277 M) menamakannya *Shanniy al-thub-t*, dan sebahagian besar ahli $\text{\textcircled{A}d}^3\text{th}$ membatasi hanya yang diriwayatkan oleh al-Bukhari³ dan Muslim sahaja, namun sebahagian yang lain menilai bahawa $\text{\textcircled{A}d}^3\text{th}$ *a'id* yang *ja'ayy* sama ada diriwayatkan oleh al-Bukhari³ dan Muslim mahupun yang lainnya adalah termasuk kategori memfaedahkan ilmu *al-qa'iy al-yaqiniyy*, seperti halnya $\text{\textcircled{A}d}^3\text{th}$ *mutawtir*. Selanjutnya, 'Al³ bin 'A'mad bin Sa'ad bin 'Azam (Ibn 'Azam w. 465 H) menyatakan bahawa $\text{\textcircled{A}d}^3\text{th}$ *a'id* yang dipercayai berasal daripada Ras-lullah $\text{\textcircled{A}d}^3\text{th}$ wajib diyakini dan diamalkan.¹²

---

¹⁰ Lihat, $\text{\textcircled{A}d}^3\text{th}$ al- $\text{\textcircled{A}d}^3\text{th}$, '*Ul-m al- $\text{\textcircled{A}d}^3\text{th}$* , m.s. 151.

¹¹ Lihat, Mu'ammad al-Ghazali³ (1989). *Al-Sunnat al-Nabawiyat bayn Ahl al-Fiqh wa Ahl al- $\text{\textcircled{A}d}^3\text{th}$* . Bayrut: Dair al-Syur-q, m.s. 19.

¹² Lihat, $\text{\textcircled{A}d}^3\text{th}$ al- $\text{\textcircled{A}d}^3\text{th}$, '*Ul-m al- $\text{\textcircled{A}d}^3\text{th}$* , m.s. 151.

Mengenai hal ini, al-Sy[±]ib[±] (w. 790 H) menegaskan bahawa *Yad[±]th aY[±]d* boleh diamalkan kecuali jika ia bertentangan dengan dalil yang *qa[±]y*.¹³

Manakala *Yad[±]th aY[±]d* yang berkualiti *Yasan*, menurut Ibn al-*Cal[±]Y* (w. 643 H / 1245 M) ia boleh diamalkan.¹⁴ Pendapat ini diikuti juga oleh Ibn Kath[±]r (w. 774 H).¹⁵ Dalam hal ini, menurut N-r al-D[±]n 'Itr, para *fuqah[±]* dan sebahagian besar *muYaddith[±]n* menerima *Yad[±]th Yasan* sebagai hujah dan diamalkan. Alasan mereka ialah para periwayat *Yad[±]th Yasan* itu telah diketahui kejujuran dan keselamatan perpindahannya dalam sanad, sehingga kemungkinan kebenarannya sangat besar.¹⁶ Menurut Ibn Kath[±]r bahawa al-Tirmidh[±] yang mula mempopularkan *Yad[±]th Yasan* dalam kitabnya, *al-J[±]mi'* yang masyhur dengan nama *Sunan al-Tirmidh[±]*.¹⁷ Menurut *ÇubY[±] al-Ç[±]liY*, dalam *ÇaY[±]Y al-Bukh[±]r[±]* didapati adanya *Yad[±]th Yasan*, lebih-lebih lagi dalam *Musnad AY[±]mad*, dan bermula di sini kemudian MuYammad bin AY[±]mad al-Dhahab[±] (w. 748 H / 1347 M) mengemukakan bahawa *Yad[±]th Yasan* merupakan bahagian daripada *Yad[±]th jaY[±]Y*.¹⁸

Berbeza pula dengan *Yad[±]th aY[±]d* yang «*a[±]f*, menurut N-r al-D[±]n 'Itr, sebahagian ulama, seperti Ab- Bakr Ibn al-'Arab[±], al-Syih[±]b al-Khafaj[±] dan al-Jal[±]l al-Dawan[±] menyatakan bahawa *Yad[±]th aY[±]d* yang «*a[±]f* tidak boleh sama sekali diamalkan, sama ada yang berkaitan dengan halal haram mahupun *fa[±]'il al-a[±]m[±]l*. Pendapat ini dipilih oleh sebahagian penulis kini dengan memberikan alasan bahawa *fa[±]'il al-a[±]m[±]l* itu sama halnya dengan fardu dan haram, kerana semuanya adalah termasuk syarak.¹⁹ Namun sebahagian ulama, seperti AY[±]mad bin *Janbal* (w. 241 H / 855 M), 'Abd al-RaY[±]m[±]n bin Mahd[±] (w. 198 H / 814 M) dan 'Abdull[±]h bin al-Mub[±]rak (w. 181 H) menyatakan bahawa

---

¹³ Lihat, al-Sy[±]ib[±], *al-Muw[±]faq[±]t*, Jz. 2, m.s. 240.

¹⁴ Lihat, Ab- 'Amr 'Uthm[±]n bin 'Abd al-RaY[±]m[±]n bin al-*Cal[±]Y* (1972 M). *'Ul-m al-/ad[±]th*, TaY. N-r al-D[±]n 'Itr. al-Mad[±]nat al-Munawwarat: al-Maktabat al-'Ilm[±]yyat. (Selanjutnya dipanggil: Ibn al-*Cal[±]Y*, *'Ul-m al-/ad[±]th*), m.s. 26.

¹⁵ Lihat, Ab- al-Fid[±]' Ism[±]'l bin Kath[±]r (1409 H / 1989 M). *Ikhtij[±]r 'Ul-m al-/ad[±]th*. Taq. *Cal[±]Y MuYammad MuYammad 'Uwaydah*. Bayrut: D[±]r al-Kutub al-'Ilm[±]yyat. (Selanjutnya dipanggil: Ibn Kath[±]r, *Ikhtij[±]r*), m.s. 76.

¹⁶ Lihat, N-r al-D[±]n 'Itr (1994). *Manhaj al-Naqd f[±] 'Ul-m al-/ad[±]th*. Terj. Mujiyo dengan tajuk: *'Ul-m al-/ad[±]th 2*. Bandung: Remaja Rosdakarya. (Selanjutnya dipanggil: N-r al-D[±]n 'Itr, *'Ul-m al-/ad[±]th*), m.s. 29-30.

¹⁷ Lihat, Ibn Kath[±]r, *Ikhtij[±]r*, m.s. 30.

¹⁸ Lihat, *ÇubY[±] al-Ç[±]liY*, *'Ul-m al-/ad[±]th*, m.s. 160.

¹⁹ Lihat, N-r al-D[±]n 'Itr, *'Ul-m, al-/ad[±]th*, m.s. 59.

apabila $\text{\textasciixuad}^3\text{th}$ « a'^3f itu berkaitan dengan halal haram mereka bersifat *tasyaddud* (ketat) menilainya, tetapi bilamana berkaitan dengan *fa«±'il al-a'm±l* mereka bersifat *tas±hul* (longgar).²⁰ Dalam hal ini menurut $\text{\textasciixuad}^3\text{th}$ $\text{\textasciixuad}^3\text{th}$ « a'^3f boleh diamalkan atau dijadikan dasar dalam masalah *fa«±'il al-a'm±l*, dengan syarat para periwayatnya tidak terlalu lemah, masalah yang dikemukakan mempunyai dasar dalam al-Quran dan atau dalam $\text{\textasciixuad}^3\text{th}$ *ja $\text{\textasciixuad}^3\text{th}$* serta tidak bercanggah dengan dalil lain yang lebih kuat.²¹

1.2 Permasalahan Utama Kajian

Kepercayaan masyarakat Indonesia dan bahkan sebahagian masyarakat Malaysia terhadap *Tafsir al-Azhar* sebagai salah satu sumber rujukan dalam kehidupan keislaman perlu dibina dan diberikan panduan, terutama mengenai kualiti sanad $\text{\textasciixuad}^3\text{th}$ - $\text{\textasciixuad}^3\text{th}$ yang terkandung di dalam tafsir berkenaan.

Tafsir al-Azhar sangat digemari masyarakat, oleh sebab pembahasannya cukup sederhana dan menggunakan gaya bahasa sastera yang mudah difahami oleh pelbagai kalangan masyarakat. Itupun terlihat dalam pengutipan $\text{\textasciixuad}^3\text{th}$ oleh pengarang yang dijadikan sebagai penguat (*al-ta'k³d*) dalam mentafsir ayat. Misalnya, ditemukan banyak $\text{\textasciixuad}^3\text{th}$ yang dipakai tidak disertakan dengan keterangan periwayat sama sekali. Bahkan terdapat antara $\text{\textasciixuad}^3\text{th}$ yang ada dalam tafsir berkenaan hanya dikutip matannya sahaja secara sepotong-sepotong selaras dengan keperluan pentafsiran. Selain itu, terdapat sedikitnya 152 (16.55 %) $\text{\textasciixuad}^3\text{th}$ yang tidak disertakan tulisan (teks) bahasa Arabnya, tetapi hanya terjemahan atau maksudnya sahaja (dalam bahasa Indonesia) yang dicantumkan.

Menurut data $\text{\textasciixuad}^3\text{th}$ yang diperoleh penulis daripada *Tafsir al-Azhar*, iaitu dari 918 $\text{\textasciixuad}^3\text{th}$ yang ada; 305 (33.22 %) $\text{\textasciixuad}^3\text{th}$ antaranya yang diriwayat oleh al-Bukh $\text{\textasciixuad}^3\text{th}$ dan Muslim atau salah satunya atau bersama dengan periwayat lain dan 388 (42.27 %) $\text{\textasciixuad}^3\text{th}$ yang diriwayat oleh periwayat selain al-Bukh $\text{\textasciixuad}^3\text{th}$

---

²⁰ Disadur dari $\text{\textasciixuad}^3\text{th}$ $\text{\textasciixuad}^3\text{th}$ « a'^3f , *'Ul-m al- $\text{\textasciixuad}^3\text{th}$* , m.s. 210-211.

²¹ Lihat, *ibid.*, m.s. 211-212.

dan Muslim, sedangkan bakinya terdapat 225 (24.51 %) Yad^3th , tidak disebutkan periwayatnya.

Selain itu, dalam *Tafsir al-Azhar*, pengarang kebanyakan tidak menjelaskan kualiti Yad^3th - Yad^3th yang dipakai, kecuali ada beberapa Yad^3th sahaja yang disertakan oleh pengarang tentang keterangan oleh ahli Yad^3th mengenai kualitinya. Oleh sebab itu, penulis memandang perlu untuk dikaji Yad^3th - Yad^3th yang ada dalam *Tafsir al-Azhar*, dengan melakukan kegiatan *ta $\text{Y}q^3q$ al- Yad^3th* . Hal itu dimaksud untuk mengesan asal-usul dan kualiti sanad Yad^3th - Yad^3th yang ada di dalam tafsir berkenaan dan kebolehannya dijadikan hujah (pegangan). Sebab jangan sampai masyarakat berpegang kepada suatu Yad^3th yang ada dalam tafsir itu untuk dijadikan sebagai hujah dalam perkara akidah, ibadah atau hukum-hakam, padahal Yad^3th berkenaan berkualiti «*a^{3f}*».

Oleh yang demikian, dalam kajian ini persoalan utama yang akan dijadikan permasalahan kajian adalah: “Bagaimana tahap kualiti sanad dan hujahan Yad^3th - Yad^3th yang ada dalam *Tafsir al-Azhar*?”. Dalam permasalahan utama ini merangkumi sub masalah, iaitu: “Bagaimanakah tahap kualiti sanad Yad^3th - Yad^3th yang ada dalam *Tafsir al-Azhar* dan kemungkinannya dijadikan sebagai hujah atau dalil dalam membahas pelbagai aspek ajaran Islam?”.

1.3 Tinjauan Pustaka (*Literature Review*)

Secara amnya kajian-kajian tentang Yad^3th lebih sedikit jumlahnya berbanding dengan kajian-kajian tafsir. Dalam bidang Yad^3th khasnya kitab-kitab yang banyak beredar di Indonesia, kajiannya lebih banyak menjurus kepada syarahan-syarahan Yad^3th dan koleksi-koleksi Yad^3th yang membahaskan perkara-perkara ajaran Islam. Hal ini dimaklumi kerana keperluan kebanyakan orang terutama ulama dan ustaz di Indonesia terhadap Yad^3th adalah sebagai bahan ceramah atau pengajian di hadapan masyarakat awam, bukan untuk bahan kajian ilmiah. Sementara kitab-kitab kajian Yad^3th

dan *'ul-m al-ʿad³th* dalam teks bahasa Arab yang ada, kebanyakan yang ditulis oleh ulama abad ke-19 - 20 M, sedangkan yang berbahasa Indonesia kebanyakan merupakan bahan terjemahan dari kitab-kitab teks bahasa Arab dan sedikit daripada bahasa Inggeris, atau paling tidak merupakan saduran dari kitab-kitab teks itu yang kurang memberi pemikiran baru dalam perkembangan *ʿad³th* dan *'ul-m al-ʿad³th*. Selain itu, kebanyakan kandungan kitab-kitab *ʿad³th* dan *'ul-m al-ʿad³th* yang ada di Indonesia hanyalah bersifat teoritikal semata-mata, sehingga pengetahuan para pelajar dan ustaz tentang *'ul-m al-ʿad³th* baru sampai kepada tahap pemahaman secara teoritikal, belum sampai kepada tahap penerapan yang dapat dikembangkan dan dipraktikkan. Padahal menurut pemahaman penulis, mempelajari suatu bidang ilmu itu bukan sahaja sampai kepada tahap pemahaman, tetapi harus sampai kepada tahap penerapan atau pengamalan.

Dalam bidang *taʿq³q al-ʿad³th*, kajian biasanya dilakukan dengan menyelidiki kualiti subjek *ʿad³th* tertentu (*mawd-³*) atau kualiti *ʿad³th* dalam kitab tertentu, seperti yang penulis akan lakukan (terhadap *Tafsir al-Azhar*). Para penyelidik yang mengkaji kualiti *ʿad³th* yang terdapat dalam kitab *ʿad³th* tertentu telah banyak dilakukan. Misalnya, dalam bidang fikah, kitab *Man±r al-Sab³l f³ Syarʿ al-Dal³l 'al± Mazhab al-Im±m Aʿmad bin ʿanbal* karya Ibr±h±m bin Muʿammad bin S±lim bin ʿawy±n, yang dibuat oleh Muʿammad N±jir al-D³n al-Alb±n³ dalam kitabnya, *Irwa' al-Ghal³l f³ Takhr³j Aʿad³th al-Man±r al-Sab³l*.²² Dalam bidang tafsir, seperti *Tafs³r al-Bay³w³*, yang dibuat oleh Muʿammad 'Abd al-Ra-f bin T±j al-ʿ²rif³n bin N-r al-D³n al-Man±w³ (w. 1301 H) dalam kitabnya, *al-Fatḥ al-Sam±w³ bi Takhr³j Aʿad³th al-Bay³w³*,²³ dan *Tafs³r al-Kasysy±f* karya J±rull±h al-Zamakhsyar³, yang dibuat oleh Ibn ʿajar al-ʿAsqal±n³ (w. 852 H / 1449 M) dalam kitabnya, *al-K±syif f³ Takhr³j Aʿad³th al-Kasysy±f*.²⁴

²² Lihat, Muʿammad Maʿm-d Bakk±r (1417 H / 1996 M). *ʿilm Takhr³j al-Aʿad³th (Uj-luh- - ʿar±'iquh- - Man±hijuh-)*. Riy±«: D±r ʿayyibat, m.s. 187.

²³ Lihat, *ibid.*, m.s. 197.

²⁴ Lihat, *ibid.*, m.s. 19.

Selain itu, ada juga yang mengkaji *Ḥadīth* yang ada dalam kitab tertentu yang membahaskan perkara-perkara keutamaan dalam ajaran Islam, seperti kitab *Irsyād al-'Ibād* karya Zayn al-Dīn bin 'Abd al-Azīz al-Malebūrī (w. 987 H), yang dibuat oleh Muhammad Thahir bin Bandu dalam tesisnya yang bertajuk: *Kitab Irsyād al-'Ibād ilā Sab'īl al-Rasyād : Satu Kajian Penilaian Ḥadīth dari Awal Kitab Hingga Akhir Fasal Fa'ā'il ba' al-Suwar wa al-²⁵zayt.*

Berkaitan dengan kajian terhadap *Tafsir al-Azhar*, penulis sudah melakukan pencarian ke pelbagai sumber, namun hingga setakat ini belum dikesan satu pun kajian terhadap kualiti sanad *Ḥadīth-Ḥadīth* yang ada dalam tafsir berkenaan. Kalau menyangkut perkara lain telah banyak dikaji orang, antaranya kajian yang membahas tentang:

1. *Pemikiran Hamka (1908-1981) tentang Pendidikan : Suatu Telaah Filosofis Tentang Kependidikan Islam*, yang dibuat oleh Hj. Nurhayati B.²⁶ Kajian ini bukan hanya menjurus kepada pemikiran Hamka dalam tafsirnya, tetapi merangkumi pelbagai pemikiran beliau yang terdapat dalam pelbagai kitab karangannya yang berkait rapat dengan masalah pendidikan Islam.
2. *Pemikiran Filsafat Moral Hamka*, yang dibuat oleh Ali Azmi.²⁷ Kajian ini juga bukan hanya menjurus kepada pemikiran Hamka dalam tafsirnya, tetapi merangkumi pelbagai pemikiran beliau yang terdapat dalam pelbagai kitab karangannya yang berkait rapat dengan masalah tingkah laku manusia dan segala tindakannya.

---

²⁵ Tesis Muhammad Thahir bin Bandu di atas dibuat untuk memperoleh Ijazah Doktor Falsafah pada Fakulti Pengajian Islam Universiti Kebangsaan Malaysia tahun 2000.

²⁶ Tulisan ini dibuat dalam bentuk tesis untuk memperoleh ijazah Sarjana pada Program Pascasarjana IAIN Sultan Syarif Qasim Pekanbaru, 2003.

²⁷ Tulisan ini juga dibuat dalam bentuk tesis untuk memperoleh ijazah Sarjana pada Program Pascasarjana Universiti Islam Negeri Sultan Syarif Qasim Pekanbaru, 2004.

3. *Tafsir al-Azhar : Suatu Gambaran Perubahan Sosial di Indonesia pada Abad ke-20*, yang dibuat oleh Wan Sabri bin Wan Yusof.²⁸ Kajian ini membahas *Tafsir al-Azhar* sebagai suatu hasil sastra sosial dan keagamaan yang mencerminkan perubahan sosial di Indonesia pada abad ke-20.
4. *Dakwah dalam al-Quran : Study atas Pemikiran Hamka dalam Tafsir al-Azhar*, yang dibuat oleh Indarwati.²⁹ Kajian ini menjurus kepada pemikiran Hamka dalam tafsirnya yang membahas tentang ayat-ayat al-Quran yang berkait rapat dengan metodologi dakwah, seperti *al-maw'izat al-hasanat* dan *al-mujadalat*.
5. *Konsep Ijtihad Hamka : Suatu Kajian Terhadap Masalah Fiqh dalam Tafsir al-Azhar*, yang dibuat oleh Ahmad Khusni.³⁰ Kajian ini membahas tentang konsep istinbat ijtihad Hamka dalam permasalahan fikah. Kajian ini menjurus kepada permasalahan fikah yang terdapat dalam Tafsir al-Azhar, namun dalam pembahasannya penulis menggunakan juga karya Hamka yang lain terutama yang berkait rapat dengan hukum Islam. Kajian ini mendapati, kerangka konsep ijtihad yang dibuat oleh Hamka dalam tafsirnya adalah pola ijtihad kontemporer.
6. *Corak Pemikiran Kalam Tafsir al-Azhar : Sebuah Telaah atas Pemikiran Hamka dalam Teologi Islam*, yang dibuat oleh Yunan Yusuf.³¹ Kajian ini menjurus kepada pemikiran Hamka dalam tafsirnya yang membahaskan tentang ayat-ayat al-Quran yang berkait rapat dengan akal dan wahyu, fungsi wahyu, *free will* dan *predestination*, konsep iman,

---

²⁸ Tulisan ini merupakan kertas kerja yang dibentangkan dalam Seminar Pemikiran Hamka pada 28 April 2001 di Balai Seminar Dewan Bahasa dan Pustaka Kuala Lumpur, *Hamka dan Transformasi Sosial di Alam Melayu*. Dewan Pustaka dan Budaya, m.s. 61-85.

²⁹ Tulisan ini dibuat dalam bentuk tesis untuk memperoleh ijazah Sarjana pada Program Pascasarjana IAIN Alauddin Makassar, 2001.

³⁰ Tulisan ini dibuat dalam bentuk tesis untuk memperoleh ijazah Sarjana pada Fakulti Pengajian Islam Universiti Kebangsaan Malaysia tahun, 2003.

³¹ Tulisan ini dibuat dalam bentuk tesis untuk memperoleh ijazah Doktor pada Program Pascasarjana IAIN Syarif Hidayatullah Jakarta. Tesis ini telah pun diterbitkan dalam bentuk buku, bertopik: *Corak Pemikiran Kalam Tafsir al-Azhar*. Cet. pertama, 1990, Jakarta: Pustaka Panjimas.

kekuasaan dan kehendak mutlak Tuhan, keadilan dan perbuatan serta sifat-sifat Tuhan.

Oleh itu, penulis memandangkan kajian terhadap kualiti sanad $\text{\textcircled{Y}ad}^3\text{th}$ - $\text{\textcircled{Y}ad}^3\text{th}$ yang ada dalam *Tafsir al-Azhar* tetap bersesuaian dan penting untuk dilanjutkan.

1.4 Batas Kajian

Tafsir al-Azhar mengandungi 30 juzuk, dan setiap juzuknya mengandungi banyak $\text{\textcircled{Y}ad}^3\text{th}$, hikayat, kata-kata hikmat dan nasihat. Masalah yang akan dikaji oleh penulis dalam *Tafsir al-Azhar* ialah kualiti sanad $\text{\textcircled{Y}ad}^3\text{th}$ - $\text{\textcircled{Y}ad}^3\text{th}$ yang terdapat di dalamnya; apakah $\text{\textcircled{Y}ad}^3\text{th}$ itu dapat dijadikan hujah ataukah tidak; dan bukan kandungan $\text{\textcircled{Y}ad}^3\text{th}$ berkenaan. Adapun jumlah $\text{\textcircled{Y}ad}^3\text{th}$ yang terdapat dalam *Tafsir al-Azhar* lebih kurang 918 $\text{\textcircled{Y}ad}^3\text{th}$. Dengan melihat banyaknya $\text{\textcircled{Y}ad}^3\text{th}$ yang ada dalam tafsir berkenaan, maka kajian ini dibatasi hanya meliputi 4 juzuk yang mengandungi 142 $\text{\textcircled{Y}ad}^3\text{th}$, iaitu bermula daripada awal juzuk 1 hingga akhir juzuk 4.

Kajian ini dibatasi hanya sampai kepada akhir juzuk 4, sebab menurut pengamatan penulis, $\text{\textcircled{Y}ad}^3\text{th}$ - $\text{\textcircled{Y}ad}^3\text{th}$ yang ada dalam juzuk 1 hingga akhir juzuk 4 itu yang berjumlah 142 $\text{\textcircled{Y}ad}^3\text{th}$ sudah merangkumi pelbagai hal yang berkaitan dengan upaya pen-*ta\textcircled{Y}q*³-an $\text{\textcircled{Y}ad}^3\text{th}$ secara komprehensif, dengan alasan bahawa:

1. Bentuk matan-matan $\text{\textcircled{Y}ad}^3\text{th}$ yang ada sudah amat bervariasi; ada yang menjelaskan sebab turunnya ayat al-Quran, bentuk seperti ini pada umumnya tanpa memiliki teks Arab, ada yang diriwayatkan oleh al-Bukh $\pm$ r³ dan Muslim, ada pula yang diriwayatkan oleh selainnya dan bahkan ada yang tidak dicantumkan data periwayatnya.
2. Kedudukan $\text{\textcircled{Y}ad}^3\text{th}$ - $\text{\textcircled{Y}ad}^3\text{th}$ yang dikaji merangkumi semua jenis $\text{\textcircled{Y}ad}^3\text{th}$ yang *ja\textcircled{Y}^3\text{\textcircled{Y}}*, *\text{\textcircled{Y}asan}* dan «*a*³*f* bahkan *maw*«-'. Dengan itu, boleh dianggap

ia telah mewakili sebuah kajian $\text{\textcircled{Y}ad}^3\text{th}$ dari sudut sanad yang mementingkan penjelasan tentang kualiti sesebuah $\text{\textcircled{Y}ad}^3\text{th}$. Manakala dari sudut matannya pula menyentuh pelbagai topik berdasarkan kaitannya dengan maksud ayat-ayat al-Quran tertentu daripada surah-surah berkenaan. Meskipun kajian ini tidak banyak menyentuh dari sudut *fiqh al-\text{\textcircled{Y}ad}^3\text{th}*, namun bolehlah dianggap merangkumi aspek *fiqh³yat* yang pelbagai.

3. Pelaksanaan kajian $\text{\textcircled{Y}ad}^3\text{th}$ yang ada dalam *Tafsir al-Azhar* dibuat dengan mengikut metod kajian-kajian pen-*ta\text{\textcircled{Y}aq}^3q*-an $\text{\textcircled{Y}ad}^3\text{th}$ secara berurutan, seperti mana yang banyak dibuat oleh para ulama pen-*ta\text{\textcircled{Y}aq}^3q* $\text{\textcircled{Y}ad}^3\text{th}$. Sebab kajian-kajian $\text{\textcircled{Y}ad}^3\text{th}$ seperti ini, apalagi yang membahas tentang kualiti sesebuah $\text{\textcircled{Y}ad}^3\text{th}$ sering kali memerlukan matan-matan lain yang semakna untuk dijadikan sebagai penguat atau penyokong (*sy $\pm$ \text{\textcircled{Y}id}*). Matan semakna itu boleh jadi disebutkan berurutan dengan matan yang dikaji. Dengan adanya matan lain yang dapat menyokong, maka kedudukan sesebuah $\text{\textcircled{Y}ad}^3\text{th}$ yang ada dalam sesebuah kitab dapat saling memperkuat antara satu sama lainnya.

Dalam pada itu, segala terjemahan $\text{\textcircled{Y}ad}^3\text{th}$ selain yang dikutip daripada *Tafsir al-Azhar* adalah terjemahan penulis secara harfiah dan tidak menyentuh masalah *fiqh al-\text{\textcircled{Y}ad}^3\text{th}*. Manakala $\text{\textcircled{Y}ad}^3\text{th}$ yang dikutip daripada tafsir berkenaan adalah terjemahan pengarang (Hamka) dan penulis kekalkan sesuai dengan bahasa Indonesia, kecuali kata-kata tertentu disesuaikan dengan ejaan bahasa Malaysia, seperti kata 'bahwa' menjadi 'bahawa', 'karena' menjadi 'kerana', 'beda' menjadi 'beza', 'saja' menjadi 'sahaja' dan 'yaitu' menjadi 'iaitu'.

1.5 Kepentingan Kajian

1. Kajian ini pada hemat penulis sama pentingnya dengan Tafsir al-Azhar. Ini kerana dengan cara mengkaji kedudukan setiap $\text{\textcircled{Y}ad}^3\text{th}$ yang digunakan oleh Hamka dalam tafsirnya serta menjelaskan kedudukan

sebenar Yad^3th - Yad^3th berkenaan mengikut metodologi para ulama Yad^3th yang muktabar akan meningkatkan lagi kedudukan serta martabat Tafsir al-Azhar karya Hamka.

2. Kajian ini dinilai penting kerana membincangkan pelbagai masalah penting dalam kegiatan kajian Yad^3th , antaranya mengemukakan:
  - a. Pelaksanaan kegiatan *takhr^{3j}* Yad^3th - Yad^3th yang ada dalam *Tafsir al-Azhar* untuk mengetahui kadar keasliannya berasal daripada Nabi ρ . Hal ini dilakukan untuk menjaga keaslian Yad^3th Nabi sebagai sumber syarak, seperti mana yang termaktub dalam kitab-kitab sumber.
  - b. Pelbagai rumusan tahap kualiti sanad Yad^3th - Yad^3th yang ada dalam tafsir berkenaan dengan melakukan kegiatan *ta $\text{Y}^3\text{q}^3\text{q}$ al- Yad^3th* . Hal ini dimaksudkan untuk mengenalpasti mana-mana Yad^3th yang ada dalam tafsir berkenaan yang boleh dijadikan hujah dalam perkara keislaman dan mana yang tidak boleh.
  - c. Penjelasan tentang metodologi *men-ta Y^3Y* , *men-ta Y^3sin* , *men-ta $\text{«}^3\text{f}$* dan menolak atau menghukum sebuah Yad^3th itu *maw «^3* selaras dengan kaedah-kaedah yang telah ditetapkan oleh ulama Yad^3th . Hal ini boleh menjadi bahan perbandingan bagi para pengkaji kualiti sanad sesebuah Yad^3th yang menggunakan metodologi kajian yang sama.
  - d. Perbincangan pelbagai lafaz *ta d^3l* , *tajr 3Y* dan istilah yang digunakan oleh ulama Yad^3th untuk menghukum sebuah Yad^3th . Dalam pengamalan perkara ini, seorang pengkaji dituntut untuk mengenalpasti teori-teori *ta d^3l* dan *tajr 3Y* yang sedia ada, sebab perkara seperti ini berkait rapat dengan kualiti peribadi dan kapasiti

intelektual seseorang periwayat dan kesaksian para ahli kritik sanad Ḥadīth.

1.6 Tujuan Kajian

Kajian ini dibuat dalam bentuk karya ilmiah dengan tujuan untuk:

1. Melihat secara langsung dalam kitab Ḥadīth muktabar teks setiap matan Ḥadīth yang digunakan oleh pengarang (Hamka) bagi menjelaskan kandungan ayat-ayat al-Quran dalam *Tafsir al-Azhar*. Hal ini bermaksud untuk meningkatkan mutu Ḥadīth dalam tafsirnya.
2. Menghukum sanad Ḥadīth-Ḥadīth yang dikaji, sama ada yang boleh dijadikan hujah dalam perkara keislaman mahupun yang tidak boleh dijadikan hujah.
3. Mengenali Ḥadīth-Ḥadīth *mawḥūḥ* (palsu) yang tidak boleh menjadi hujah secara mutlak.
4. Berkhidmat untuk memelihara dan menjaga Ḥadīth-Ḥadīth Ras-lulLāh ρ daripada kelompok *inkārah al-sunnat* dan pemalsuan yang dilakukan oleh musuh-musuh Islam.
5. Diharapkan dapat menambah khazanah kajian keislaman dan memberikan sumbangan atau panduan terhadap perkembangan kajian Ḥadīth dan kemajuan ilmu Ḥadīth dirantau ini.

1.7 Metodologi Kajian

Dalam metodologi kajian ini diamalkan tiga hal utama penyelidikan, iaitu pendekatan, pengumpulan data, pengolahan dan analisis data.

1.7.1 Pendekatan

Tulisan ini termasuk kajian $\text{¥ad}^3\text{th}$ Nabi ρ yang berorientasikan disiplin ilmu agama, yang berkaitan dengan peristiwa yang pernah terjadi pada zaman lampau, maka kajian menggunakan pendekatan sejarah. Hal ini bermaksud sebagai satu cara pendekatan terhadap $\text{¥ad}^3\text{th}$ yang pernah ada atau terjadi pada zaman lampau, yang tempoh masanya cukup lama, iaitu pada zaman Nabi Mu ¥ammad ρ . Kajian ini tertumpu pada disiplin ilmu $\text{¥ad}^3\text{th}$ yang menjurus kepada sifat teoritikal dan praktikalnya. Di sini bersepadu antara *das sollen* dan *das sein*³² dalam satu proses pemikiran ilmiah.

1.7.2 Pengumpulan Data

Dengan melihat jenis dan sumber data yang diperlukan dalam kajian, maka kajian ini termasuk pengkajian sumber sehingga metod yang digunakan dalam mengumpulkan data adalah metod kajian perpustakaan; yakni data yang dikumpulkan terdiri daripada sumber data primer, iaitu $\text{¥ad}^3\text{th}$ - $\text{¥ad}^3\text{th}$ yang terdapat dalam *Tafsir al-Azhar*, dengan menggunakan kitab pendukung utama seperti *al-kutub al-tis'at* dan kitab-kitab $\text{¥ad}^3\text{th}$ muktabar yang lain, kitab-kitab *maws-'at*, *mu'jam*, *fah±r±s*, kitab-kitab *mu'±ala¥*, *kutub al-ruw±t*, *al-jar¥ wa al-ta'd±l* dan lain-lain. Di samping itu, sumber data sekunder diperlukan dalam bentuk keterangan untuk menginterpretasi data primer yang berasal daripada pelbagai kitab yang diperlukan.

1.7.3 Pengolahan dan Analisis Data

---

³² *Das Sollen*, berupa norma atau petunjuk yang seharusnya dilakukan manusia. Manakala *Das Sein*, ilmu yang berusaha mengungkap realiti sebagaimana adanya. Lihat, Dep. P dan K (1982 / 1983). *Materi Dasar Program Akta Mengajar V*, Buku IA, Filsafat Ilmu. Dirjen Pendidikan Tinggi, m.s. 23 dan 156.

Selaras dengan jenis kajian, yakni berusaha mengkaji kualiti sanad $\text{\textcircled{A}}\text{ad}^3\text{th}$ - $\text{\textcircled{A}}\text{ad}^3\text{th}$ yang terdapat dalam satu kitab tertentu, maka dapat dikatakan bahawa kajian ini bersifat deskriptif.³³ Oleh sebab kajian ini tidak hanya bermaksud menghuraikan dan merumuskan konsep ke- $\text{\textcircled{A}}\text{a}\text{\textcircled{A}}^3\text{\textcircled{A}}$ -an dan ke- $\text{\textcircled{A}}\text{asan}$ -an sesebuah $\text{\textcircled{A}}\text{ad}^3\text{th}$, tetapi juga berusaha untuk menampilkan kedudukan atau hukum sanad $\text{\textcircled{A}}\text{ad}^3\text{th}$ - $\text{\textcircled{A}}\text{ad}^3\text{th}$ yang ada dalam *Tafsir al-Azhar*.

Oleh yang demikian, dalam pengolahan dan analisis data sehingga menghasilkan rumusan-rumusan, penulis menggunakan kaedah analisis isi (*content analysis*),³⁴ hal ini diperlukan kerana pengkajian ini hanya bersifat kualitatif. Penggunaan metod ini berdasarkan kenyataan bahawa data yang dihadapi semuanya bersifat deskriptif iaitu pernyataan perbal (keterangan yang jelas mengenai sesuatu perkara),³⁵ bukan data kuantitatif.

Kemudian dalam kaitan pengkajian kualiti sanad $\text{\textcircled{A}}\text{ad}^3\text{th}$, metod yang digunakan penulis untuk menghukum sesebuah $\text{\textcircled{A}}\text{ad}^3\text{th}$ ialah kaedah ke- $\text{\textcircled{A}}\text{a}\text{\textcircled{A}}^3\text{\textcircled{A}}$ -an atau ke- $\text{\textcircled{A}}\text{asan}$ -an atau ke- $\text{\textcircled{A}}\text{\textcircled{A}}^3\text{\textcircled{A}}$ -an suatu $\text{\textcircled{A}}\text{ad}^3\text{th}$.

Dalam membincangkan kredibiliti periwayat dari segi $\text{\textcircled{A}}\text{a}\text{\textcircled{A}}^3\text{\textcircled{A}}$ dan $\text{\textcircled{A}}\text{ajr}^3\text{\textcircled{A}}$, penulis banyak menggunakan istilah bahasa Arab, kerana sukar diterjemahkan secara benar dan tepat dalam bahasa Malaysia (Melayu), namun maksudnya tetap akan dijelaskan dalam bahasa Malaysia.

Sementara itu, dalam kajian ini akan dilakukan kegiatan $\text{\textcircled{A}}\text{akhr}^3\text{\textcircled{A}}$ $\text{\textcircled{A}}\text{ad}^3\text{th}$ - $\text{\textcircled{A}}\text{ad}^3\text{th}$ yang ada dalam *Tafsir al-Azhar* bermula dari awal juzuk 1 hingga akhir juzuk 4, dengan memberi nombor kepada setiap $\text{\textcircled{A}}\text{ad}^3\text{th}$ yang dikaji; iaitu mula nombor 1 sehingga 142. Kegiatan ini dilakukan untuk mengesan $\text{\textcircled{A}}\text{ad}^3\text{th}$ - $\text{\textcircled{A}}\text{ad}^3\text{th}$

---

³³ Deskriptif, jenis kajian yang tertuju pada pemecahan masalah yang ada sekarang. Amnya kajian jenis ini mentafsirkan data yang ada sesuai situasi yang dialami atau proses yang sedang berpengaruh. Ciri am metod deskriptif, memusatkan diri pada pemecahan masalah yang ada masa sekarang kepada masalah yang aktuil (baru). Lihat, *Kamus Dewan*. Ed. Ke-3, 2002. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka. (Selanjutnya dipanggil: *Kamus Dewan*), m.s. 23. Data yang dikumpulkan mula-mula disusun dan dijelaskan, kemudian dianalisis. Lihat, Winarno Surachmad (1977). *Dasar dan Teknik Research, Pengantar Metodologi Ilmiah*. Bandung: Tarsito, m.s. 131-132.

³⁴ Lihat, J. Vredendregt (t.th.). *Metode dan Teknik Penelitian Masyarakat*. Jakarta: Gramedia, m.s. 66.

³⁵ Lihat, *Kamus Dewan*, m.s. 1014.

dan melihat secara langsung lafaz *Ḥadīth* berkenaan dari kitab sumber aslinya yang muktabar. Selepas itu, dilakukan *taḥqīq Ḥadīth* atasnya berupa kritik sanad, yang meliputi kegiatan *i'tibār*³⁶ sanad dan matan berdasarkan kepada syarat-syarat ke-*jaḥāz*-an *Ḥadīth*, kemudian memberikan hukum kepada setiap *Ḥadīth* yang dikaji.

---

³⁶*I'tibār* menurut bahasa bererti peninjauan terhadap berbagai hal dengan maksud untuk dapat diketahui sesuatunya yang sejenis. Lihat, al-*ʿaḥḥān*, *Taysīr Mujaḥḥ al-ḥadīth*, m.s. 140. Menurut istilah, *i'tibār* bererti menyertakan sanad dan matan lain untuk suatu *Ḥadīth* tertentu. Hal ini dimaksudkan untuk mengetahui apakah ada periwayat lain yang meriwayatkan *Ḥadīth* itu ataukah tidak ada. Lihat, Ibn al-*ḥalīf*, *Ul-m al-ḥadīth*, m.s. 74-75.

BAB 2

PERIWAYATAN DAN *TA'Q'Q AL-'AD'ATH*

2.1 Periwiyatan *'ad³th*

Sebelum membahaskan masalah periwiyatan *'ad³th* lebih awal dihuraikan tentang takrif *'ad³th* Nabi Mu Y ammad ρ .

2.1.1 Takrif *'ad³th*

Kata *'ad³th*¹ dari segi bahasa Arab memiliki banyak erti, antaranya adalah *al-jad³d* (yang baru) lawan daripada *al-qad³m* (yang lama) dan *al-khabr* (berita atau warta).² Kata *al-'ad³th* dari erti *al-jad³d* jamaknya: *'id $\pm$ th* dan *'udath $\pm$ '*, sedangkan dari erti *al-khabr* jamaknya *a Y $\pm$ d³th*, *'udth $\pm$ n* atau *'idth $\pm$ n*.³ Dari segi istilah, para ahli *'ad³th* memberikan takrif *'ad³th* iaitu segala sesuatu yang dinisbahkan kepada Nabi Mu Y ammad ρ baik berupa perkataan, perbuatan dan perakuan (*taqr³r*) mahupun berupa sifat-sifat atau hal-ehwal baginda, sama ada sebelum baginda dilantik menjadi nabi dan rasul atau selepasnya.⁴

Dalam kalangan ulama ada yang menyatakan bahawa perkataan dan perbuatan yang berasal daripada sahabat dan tabiin,⁵ disebut juga dengan

---

¹ Perkataan *'ad³th* dalam bahasa Indonesia dipanggil 'hadis', telah menjadi kosa kata bahasa Indonesia dan diberi pengertian yang kurang lengkap khasnya yang berkenaan dengan *taqr³r*. Lebih lanjut lihat, Hassan Shadily (t.th.). *Ensiklopedi Indonesia*, Jakarta: Ichtiar Baru-Van Hoeve, Jil. 2, m.s. 1198.

² Lihat misalnya, Mu Y ammad bin Mukarram bin Man S -r (t.th.). *Lis $\pm$ n al-'Arab*, Mijr: D $\pm$ r al-Mijr³yyat. (Selanjutnya dipanggil: Ibn Man S -r, *Lis $\pm$ n al-'Arab*), Jil. 2, m.s. 436-439; dan Majd al-D S -n Ab- al-Sa I -dah al-Mub $\pm$ rak bin al-Ath S -r (t.th.). *Al-Nih $\pm$ yat f³ Ghar S -b al-'ad³th* (t.t.p.): 's $\pm$ al-B $\pm$ b S al-'alab S wa Syurak $\pm$ h. (Selanjutnya dipanggil: Ibn al-Ath S -r, *al-Nih $\pm$ yat f³ Ghar S -b al-'ad³th*), Jz. 1, m.s. 350-351.

³ Lihat, Bakr S Syaykh Am S -n (1399 H / 1979 M). *Adab al-'ad³th al-Nabaw S y*. Bayrut: D $\pm$ r al-Syur-q. (Selanjutnya dipanggil: Bakr S , *Adab al-'ad³th*), m.s. 10.

⁴ Lihat misalnya, cub Y S al-c $\pm$ li Y (1378 H / 1959 M). *'Ul-m al-'ad³th wa Muj S -ala Y uh-*. Bayrut: D $\pm$ r al-'Ilm li al-Mal $\pm$ iy S -n. (Selanjutnya dipanggil: cub Y S al-c $\pm$ li Y , *'Ul-m al-'ad³th*), m.s. 3; Bakr S , *Adab al-'ad³th*, m.s. 10; dan Ibn al-Ath S -r, *al-Nih $\pm$ yat f³ Ghar S -b al-'ad³th*, m.s. 413.

⁵ Yang dimaksud dengan sahabat Nabi, menurut istilah ilmu *'ad³th* yang disepakati oleh para ulama *'ad³th*, ialah orang Islam yang pernah bertemu atau melihat Nabi Mu Y ammad ρ dan wafat dalam keadaan beragama Islam. Lihat misalnya, M. Syuhudi Ismail (1988 M). *Kaedah Kesahihan Sanad Hadis*. Jakarta: Bulan Bintang. (Selanjutnya dipanggil: M. Syuhudi Ismail, *Kaedah*), m.s. 3. Ibn al-cal $\pm$ Y menyatakan, yang dikenali sahabat menurut ahli *'ad³th*